

ดอกบัว...จากโคลนตม สู่ความขนิมขุษา

อ้อมใจ วงษ์มณฑา¹

ดอกบัวเป็นพืชน้ำที่มีความสำคัญยิ่ง โดยถือว่าเป็นราชินีแห่งพื้นน้ำที่มีความงามและประโยชน์นานัปการ นอกจากความสำคัญทางพฤกษชาติแล้ว บัวหลวงยังมีความสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา ทั้งสัญลักษณ์และอามิสบูชา

ดอกบัวแม้มีชาติกำเนิดในโคลนตม แต่ดอกไม้สะอาดสวยงาม มีกลิ่นหอม สามารถหลุดพ้นจากสิ่งปฏิกูล ชูดอกไปอย่างสูงศักดิ์ สะอาดสวยงาม มีกลิ่นหอมละมุน จนได้ชื่อว่า “บงกช” อันแปลว่าเกิดจากตม ด้วยสัญลักษณ์แห่งคุณงามความดีนี้ เราใช้ดอกบัวโดยเฉพาะ “บัวหลวง” บูชาพระ กล่าวได้ว่าแทบทุกส่วนของบัวนำมาเป็นอาหารได้และทุกส่วนก็ใช้เป็นยาได้ คนไทยเก็บสายบัว และหน่อ หรือเหง้าของบัวสายบริโภค หรือใช้เป็นยามานานแล้ว และเมื่อเอ่ยถึงบัวหลวง ยิ่งพบความน่าอัศจรรย์ในพืชชนิดนี้มากมายนัก มนุษย์ได้รู้จักคุณค่าอันมีประโยชน์ และสรรพคุณด้านยาสมุนไพรของบัวหลวง และการประกอบอาหาร ดังจะกล่าวแยกเป็นส่วนๆ ดังนี้ (โสรัจ โปธิแก้ว, 2532 : 83-84)

เหง้า รากบัว ส่วนรากเหง้านำมาต้มเป็นเครื่องดื่ม ใช้เป็นสมุนไพรแก้ไข้ แก้อ่อนใน กระหายน้ำ ฯลฯ และใช้เป็นอาหารทั้งคาวหวาน

ใบ นำเป็นภาชนะใช้ห่อของแทนใบตอง ทั้งของสดและของแห้ง หรือนำมาทำ “ข้าวห่อใบบัว” จะสร้างกลิ่นหอมหวานให้กับอาหาร ใบอ่อนรับประทาน

เช่น ผักชนิดหนึ่งกับเครื่องจิ้ม ส่วนใบอ่อนมากๆ ใช้กินต่างผักได้ จิ้มน้ำพริกมะขามอร่อยนั้ก

ดอก นำมาทำสมุนไพรแก้ไข้และเป็นยาบำรุงหัวใจ “กลีบดอก” หรือ “กลีบแห้ง” ชายไทยสมัยก่อนนำมาตากแห้งใช้ฆมนุหรือสูบ เรียกว่า นุหรือกลีบบัว ใบแก่นำมาตากแห้งใช้เป็นส่วนผสมของยากันขุข เป็ลือกบัวนำมาเป็นวัสดุในการปลูกเห็ดชนิดหนึ่งเรียกว่า เห็ดบัว

เกสร ใช้เป็นสมุนไพรเข้าเครื่องเป็นยาหอม **ผลบัว** หรือที่เรียกกันว่า “ฝักบัว” เมล็ดจากฝักบัวทั้งสดและแห้ง นำมารับประทานได้ทั้งดิบๆ หรือตากเมล็ดให้แห้งทำเป็นของหวาน บริโภคได้คุณค่า หรือนำมาประกอบอาหารคาวและหวาน ทั้งในแง่ของอาหารและสมุนไพรรักษาโรค

นอกจากนี้ สรรพคุณด้านสมุนไพร เมล็ดบัว บำรุงรักษาประสาทและไต หรือเมื่ออาการท้องร่วงหรือบิดเรื้อรัง ดิบหรือต้มน้ำร้อนที่อยู่ในเมล็ดมีสีเขียวเข้ม ใช้เป็นส่วนผสมของยาแผนโบราณ พบว่าตัวยามีฤทธิ์ในการขยายหลอดเลือดที่ไปเลี้ยงกล้ามเนื้อหัวใจ เกสรตัวผู้เมื่อตากแห้งใช้เป็นส่วนผสมของยาไทย-จีนหลายชนิด เช่น ยาลม ยาหอม หรือแม้แต่ยานัตถุ์ นอกจากนี้ยังนำมาต้มน้ำดื่ม ก้านใบและก้านดอกนำมาทำยาแก้

¹ นักวิชาการอุดมศึกษา สถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ท้องร่วง ส่วนของรากหรือเหง้านำมาต้มน้ำใช้แก้ร้อนในกระหายน้ำ พร้อมทั้งมีสรรพคุณห้ามเลือด จึงเห็นได้ว่าประโยชน์ทางสมุนไพรของบัวหลวงมีอยู่มาก

ความนิยมบัวหลวงในตลาดมีมากพอ จึงทำให้บางคนปลูกบัวขายกันเป็นอาชีพและสามารถทำรายได้ดีอีกอาชีพหนึ่ง เรียกว่า “ทำนาบัว” นิยมทำกันในจังหวัดนนทบุรีและปทุมธานี

ในบทสวดมนต์ประโยค “หนึ่งในพระทัยท่าน ก็เบิกบานคือดอกบัว” นับเป็นประโยคความคิดแสดงปรัชญาพุทธะอันลึกล้ำ โดยเปรียบเทียบ “ดอกบัว” ไว้ในความหมายที่สูงที่สุด และไม่จำเป็นต้องมีคำอธิบายใดๆ เพิ่มเติม

ส.พลายน้อย ได้เขียนถึงความสำคัญของดอกบัว ใมน้ำที่มหัศจรรย์ที่สุดในโลกไว้อย่างน่าสนใจ จึงขอเรียบเรียงสารประโยชน์ รวมทั้งเพิ่มเติมข้อมูลอื่นๆ เสนอต่อผู้ฟัง ดังนี้

1. เป็นดอกไม้ประจำพระพุทธศาสนา บัวเป็นดอกไม้ที่เราใช้บูชาพระ และเมื่อย้อนไปในสมัยพุทธกาลจะพบว่ามีการกล่าวถึงดอกบัวไว้หลายตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธองค์ก็ได้ทรงเปรียบบัวว่าเหมือนกับบุคคลที่จะรับคำสั่งสอนของพระองค์ ทรงอ้างถึงดอกบัวสี่เหล่า ได้แก่

1) อุคฆฏิคฺคณฺณู บุคคลที่มีสติปัญญาฉลาดเฉลียว เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมก็สามารถรู้ และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็ว เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่พ้นน้ำ เมื่อต้องแสงอาทิตย์ก็เบ่งบานทันที

2) วิปฺปจิตฺตณฺณู บุคคลที่มีสติปัญญาปานกลาง เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า เปรียบเสมือนซึ่งจะบานในวันถัดไป

3) เนยยะ บุคคลที่มีสติปัญญาน้อย แต่เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตาม

และได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มอยู่เสมอ มีความขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อ มีสติมั่นประกอบด้วยศรัทธา ปสาทะ ในที่สุดก็สามารถรู้และเข้าใจได้ในวันหนึ่งข้างหน้า เปรียบเสมือนซึ่งจะค่อยๆ โผล่ขึ้นเบ่งบานได้ในวันหนึ่ง

4) ปทปฺปมะ บุคคลที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิชฌาทิฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ไม่อาจเข้าใจความหมายหรือรู้ตามได้ ทั้งยังขาดศรัทธา ปสาทะ ไร้ซึ่งความเพียร เปรียบเสมือนดอกยี่งวดจะตกเป็นอาหารของเต่าปลา ไม่มีโอกาสโผล่ขึ้นพ้นน้ำเพื่อเบ่งบาน

ดังนั้นเราทั้งหลายลองนำไปคิดพิจารณาถึงคน 4 ประเภทซึ่งในสังคมยุคปัจจุบันมีมากหรือน้อย ยิ่งประเภทที่ 4 บอกสอนอะไรไม่ได้เลย

2. เป็นลวดลายในศิลปะทั้งจิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรม ดอกบัวหลวงจะถูกนำมาใช้ประดิษฐ์เป็นลวดลายประกอบในที่ต่างๆ เช่น ฐานพระพุทธรูป ปลายเสาโบสถ์วิหาร ฝาผนัง ฯลฯ ซึ่งมีชื่อบัวในทางศิลปะอยู่ต่างๆ กัน เช่น บัวคว่ำบัวหงาย บัวกลุ่ม บัวเชิง บัวดลา บัวคอเสื้อ บัวปากฐาน ดังสุนทรภู่ได้พรรณนาไว้ในนิราศพระบาทว่า “พื้นผนังหลังบัวที่ฐานปัทม์ เป็นครุฑอันยืนเหยียบภุชงค์ขยำ”

3. นิยมตั้งเป็นชื่อคน ข้อนี้เราเห็นตัวอย่างได้มากมาย ใน “ขุนช้างขุนแผน” ก็มีบัวคลี ใน “นิทานเวตาล” ก็มีนางปัทมาวดี ใน “พระอภัยมณี” ก็มีนางปทุมเกสร ปัจจุบันคนไทยทั้งในเมืองในชนบทนิยมตั้งชื่อว่า จงกลณี ปทุมวดี บัวผัน บัวเพื่อน ฯลฯ

4. ใช้ชื่อบัวปทุมชาติเป็นชื่อจังหวัด อำเภอ ตำบล และวัด เช่น จังหวัดปทุมธานี อำเภอปทุมวัน อำเภอปทุมรัตน์ (จังหวัดร้อยเอ็ด) อำเภอลาดบัวหลวง วัดปทุมคงคา วัดสระปทุม ทั้งนี้ก็เนื่องจากในอดีตสถานที่แห่งนั้นมีใมน้ำนี้อยู่มากจนพบเห็นได้ทั่วไป จึงตั้งชื่อให้เป็นนิมิตมงคล

ในนิราศภูเขาทองของสุนทรภู่ก็กล่าวไว้ว่า

“ประทานนามสามโคกเป็นเมืองตรี ชื่อ
ประทุมธานีเพราะมีบัว”

5. เป็นชื่อขนม เท่าที่ได้ยินมานับว่ามีอยู่
น้อย แต่ก็เป็นที่รู้จักกันอย่างดาษดื่นก็คือ ขนม
บัวลอย ขนมฝักบัว และลูกบัวเปียก

6. เป็นชื่อเครื่องใช้บางอย่าง เช่น ฝักบัว
สำหรับรดน้ำ โคมบัว กระตะโบบัว กบบัว สิ่งของ
เหล่านี้ตั้งชื่อตามลักษณะที่เหมือนกับฝักบัวบ้าง
ใบบัวบ้าง ดอกบัวบ้าง

7. ในทางกวีนิพนธ์และวรรณคดี เกือบจะ
กล่าวได้ว่าในหนังสือวรรณคดีแทบทุกเรื่องจะต้อง
กล่าวถึงบัว หรือมีคนชื่อบัว กวีมักจะเปรียบถัน
(นม) ของผู้หญิงว่างามเหมือนดอกบัว ดังสุนทรภู่
ว่า

“นามปทุมคิดปทุมที่พุ่มถัน” หรือ
“เคยพบพานโฉมเฉลาที่เขาทอง
ชวนเข้าถ้ำถ้ำพุ่มปทุมทิพย์”

และในอนิรุทธิ์คำฉันท์ว่า

“บัวตูมติดขั้วบังใบ
บังใบท้าวไท
ว่าเต้าสุดาดวงมालย์”

ในทวาทศมาสว่า

“คิดคลึงบัวมาศสร้าง สระศรี”

นอกจากนี้ยังมีเกร็ดเกี่ยวกับดอกบัวอีก
มากมาย เช่น ในรามเกียรติ์ได้กล่าวถึงตอนกำเนิด
ท้าวอินมาตัน ปฐมกษัตริย์แห่งอโยธยาว่า

“บังเกิดเป็นปทุมเกสร อรชรรับแสงพระสุริยาน
ขึ้นในอุทรแล้วเบิกบาน มีพระกุมารโฉมยง
อยู่ในห้องดวงโกเมศ ดังพรหมเรื่องเดชครรไลหงส์
จึงพระจักรกฤษณ์ฤทธิรงค์ อุ่มองค์กุมารนั้นเหาะมา”

ในกลอนข้างต้น กล่าวว่อดอกบัวรับแสง
พระอาทิตย์ ซึ่งก็เป็นความเชื่อของคนโบราณว่า

ดอกบัวเกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์และพระจันทร์
กล่าวคือดอกบัวชนิด “บัวปทุม” จะบานเมื่อต้อง
แสงจันทร์ ซึ่งเป็นความเข้าใจคลาดเคลื่อนเล็กน้อย
เพราะบัวอุบลมีที่บานกลางวันและบานตอนกลางคืน
ในพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงนิพนธ์ร่วมกับกวีใน
พระราชสำนัก ระหว่างปี พ.ศ.2352-2367 อันเป็น
ระยะที่นักพฤกษศาสตร์ต่างประเทศเริ่มแยกแยะ
อุบลชาติประเภท ชนิดต่างๆ ที่รวบรวมจากอินเดีย
อยู่ แต่ในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ได้กล่าวถึงอุบล
ชาติไว้แล้วถึง 5 พันธุ์ ดังนี้

“หอมกลิ่นโกสุมปทุมมालย์
อวลอบชลธารจรไป
น้ำใสไหลเย็นเห็นตัวปลา
ว่ายแหวกปทุมมาอยู่ไหวไหว
นิลอุบลพันน้ำขึ้นรำไร
ดูมดั่งบังใบอรชร
ดอกขาวเหล่าแดงสลัปลี
บางคลี่ขยายแฉ้มเกสร
บัวเผื่อนกลิ่นกลาดในสาคร
บังอรเก็บเล่นกับนารี
นางทรง หักห้อยเป็นสร้อยบัว
สวมตัวกำนัลสาวศรี
แล้วปลิดกลีบปทุมมालย์มากมี
เทวีลอยเล่นเป็นนาวา”

หรืออีกตอนหนึ่ง

“บังเด็ดดอกโกมุทบุษบัน
บัวเผื่อน บัวผัน ลิ้นจง
เห็นบัวหลวงช่วงชิงกันเก็บมา
กราบองค์บุษบานวลหง”

หรือในโคลงโลกนิติ กล่าวว่

“ก้านบัวบอกลิ้นต้น ชลธาร
มารยาทส่อสันดาน ชาติเชื้อ”

และอีกโคลงหนึ่งที่เกี่ยวข้องด้วยดอกบัว คงช่วยอธิบายถึงสิ่งที่เกิดมาจากแหล่งตำต้อย ทว่า เติบโตอย่างสูงศักดิ์ เป็นสิ่งเปรียบเทียบกับปรัชญา ตะวันออกว่า มนุษย์แม้จะเกิดมาจากแหล่งเลวทราม อย่างไร แต่ก็ยังมีโอกาสที่จะเป็นคนดีได้ทุกคน เมื่อผู้นั้นมีความใฝ่ดี

“บงกชเกิดตำต้อย โคลนตม
 มันมุ่งเบื่องุดม ฝาน้ำ
 ขุนไสไปยอมจม อยู่ใต้
 บริสุทธิผุดผ่องกล้า เหล่าไม้ ดอกงาม”

8. การเป็นมงคล คนไทยโบราณเชื่อว่า บ้านใดปลูกต้นบัวไว้ประจำบ้าน จะทำให้เกิดความบริสุทธิ์ ความเบิกบาน เพราะการเปรียบเทียบ ดอกบัวที่ชูดอกพ้นจากผิวน้ำว่า เป็นผู้ที่หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เป็นผู้ดี ผู้รู้ ผู้เบิกบาน นอกจากนี้ยังมีความเชื่ออีกว่าช่วยทำให้เกิดความหวัง ความผูกพันของคนในครอบครัว เพราะสายใยบัวคือ ความหวัง ความผูกพัน

ไม่มีมนุษย์คนใดสามารถสร้างดอกบัวที่ประกอบด้วยก้านเขียวเข้มและกลีบดอกที่นุ่มนวลมีชีวิตชีวาได้เลย ดอกบัวจึงเป็นผลงานอันยิ่งใหญ่และอ่อนโยนที่ธรรมชาติประดิษฐ์ประดอยไว้ประดับโลก แม้หนยาดน้ำบนใบบัวยังสะท้อนให้เห็นถึงพลังความเคลื่อนไหวอันมีอยู่ในธรรมชาติ ที่พร้อมจะนำความงดงามมาให้ผู้ที่มิจิตใจสงบอ่อนโยนได้ชื่นชมอยู่เสมอ

เพราะผิวของใบบัวมีคุณภาพอันพิเศษที่จะอุ้มหยาดน้ำให้รวมตัวกันเป็นเม็ดโตๆ กลมบ้าง เบี้ยวบ้าง แต่สามารถทำให้หยาดน้ำรวมตัวอยู่ได้เป็นรูปทรงคุณภาพเช่นนี้ย่อมเป็นคุณภาพอันพิเศษอย่างแน่นอน โดยทั่วๆ ไปแล้ว เมื่อหยาดน้ำหยดลงกระทบผิวพื้นสิ่งใดแล้วมักจะแตกกระจายออกไปไม่รวมตัวกัน แต่ใบบัวมีคุณภาพพิเศษที่สามารถอุ้มชูการรวมตัวกันของหยาดน้ำได้ สิ่งเหล่านี้ถ้ามีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นย่อมมีคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ เพราะเขาจะช่วยให้สรรพสิ่งได้ผนึกรวมกันเป็นเนื้อเดียว และนั่นหมายถึงการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเอื้อเพื่อเกื้อกูล แก่กันและกัน

ภาพดอกบัวยังดูมั่งคั่งอยู่บนก้านตรงแข็งแรง ดูท่าที่สง่างามกว่าดอกอื่นๆ บางดอกเพิ่งแย้มบานดูแจ่มใสรื่นเริงกับสายลมอ่อน บางดอกบานจนกลีบขยายเกือบจะร่วงโรยแล้ว บางดอกอยู่ในสภาพแห้งกรอบและมีร่องรอยบุบสลาย ดอกบัวในสภาพเช่นนี้ บอกกล่าวให้รับรู้ถึงความจริงบางอย่างของชีวิตโดยไม่ต้องอาศัยถ้อยคำ ความจริงก็คือความจริง ความจริงไม่ตีใจ ไม่เสียใจ ไม่สมหวัง ไม่ผิดหวัง ไม่ได้และไม่เสีย ไม่เศร้าโศกและไม่สนุกสนาน ฯลฯ ความจริงเป็นความจริง เป็นความธรรมดา เป็นภาวะที่อยู่เหนือการกำหนดด้วยจิตใจของมนุษย์ มนุษย์จึงพึงเข้าใจความจริงและต้องรับความจริงของชีวิตด้วยความเต็มใจ.

เอกสารอ้างอิง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก. 2514. **บทละครเรื่องรามเกียรติ์**. พระนคร :
แพร่พิทยา.

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. 2516. **อิเหนา**. กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาส์น.
รีนฤทัย สัจจพันธุ์. 2516. **วิทยานิพนธ์นิราศคำโคลง : การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับ
นิราศชนิดอื่น**. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ส.พลายน้อย. 2541. **ร้อยแปดเรื่องไทย**. กรุงเทพมหานคร : สารคดี.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร. 2545. **โคลงโลกนิติ**. กรุงเทพมหานคร : เรือน
ปัญญา.

โสรัจ โปธิแก้ว. 2532. “รำพึงข้างบึงบัว” วารสารสารคดี ฉบับที่ 58 ปีที่ 5 เดือนธันวาคม 2532.
สืบค้นจากเว็บไซต์ <http://www.thai-folksy.com/L2Qua/L31-60/55-L2Q.htm> สืบค้นวันที่ 20
พฤษภาคม 2551.

สืบค้นจากเว็บไซต์ <http://www.search-thais.com/lotus2/bouluang.htm> สืบค้นวันที่ 20
พฤษภาคม 2551.

